

Рец. на: Кісь Оксана. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти: монографія. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. – 288 с. бібл., іл. ISBN 978-966-0282-68-1

The Review of: Kis Oksana. Ukrainian Women in GULAG: To Survive Means to Win: Monograph. – Lviv: Institute Of Ethnology of the National Academy of Sciences Of Ukraine, 2017 – 288 Pp. Beer., Il.

Оксана Кісь уже давно працює в царині жіночої історії. Вона – автор монографії “Жінка в традиційній українській культурі другої половини XIX – початку XX ст.” (Львів, 2008. 278 с.), численних публікацій гендерної та феміністської проблематики. Оксана Кісь очолює Українську Асоціацію Дослідників Української Історії. Тому її увага до вивчення майже невідомих сторінок табірної життя жінок-політ’язнів видається цілком закономірною та науково умотивованою.

Тема сталінських репресій, зокрема щодо українців, здавалось би має достатньо фахове (аналітичне та фактологічне) історіографічне висвітлення. Водночас проблема тоталітарних репресій належить до низки “вічних” проблем, які виходять далеко за рамки наукових історичних студій. Її не можна розглядати лише в академічному вимірі. Тоталітарні репресії мають свою інтерпретацію та оцінку в культурній та історичній пам’яті українців; вони відчутно вплинули на їх ментальні характеристики, зрештою й на розвиток суспільно-політичного життя. Дослідження долі людей, що їх “перемололи” репресивні жорна є насамперед даниною пам’яті тим, хто не вижив, є черговим нагадуванням про те, що за жодних обставин не може повторитись.

Монографія Оксани Кісь тематично належить до все ще рідкісних на українському історичному та історично-антропологічному дослідницькому полі. Адже основна увага авторки зосереджена на повсякденних практиках, на щоденному *житті/виживанні* жінок-українок в ГУЛАГу. Структура роботи, кожен розділ та параграф покликані зобразити ту чи іншу складову частину таборової щоденної боротьби за виживання. Робота складається зі вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Окрім цих обов’язкових атрибутів наукової монографії подано перелік колишніх невідільниць ГУЛАГу, чії спогади використано у книзі, перелік ілюстрацій, а також іменний та тематичний покажчики. Варто подати назви розділів, бо навіть вони добре ілюструють логіку аналітичного з’ясування основних параметрів щоденного життя жінок-невільниць. Отже, розпочинає роботу розділ “Теоретичні засади феміністських досліджень жіночого історичного досвіду”, далі дослідниця аналізує “Умови утримання у в’язницях і таборах у 1940–1950-х рр.”, звертає увагу на такі важливі аспекти як “Національна ідентичність та християнська віра у неволі”, “Творчість і дозвілля у таборах і в’язницях”, “Людяність і жіночість у неволі”, не оминає увагою потенційно контroversійних міркувань на тему

“Тілесність, сексуальність і особисті стосунки невольниць”, а також “Материнство за ґратами”.

Уже у вступі авторка пояснила вибір теми про історію повсякдення жінок-українок у таборах ГУЛАґу. Вона зазначає, що жіночий досвід (а жінки – це половина населення) доби сталінізму не привертав увагу українських дослідників, хоча масові політичні репресії – питома риса сталінізму – мали величезний вплив на повсякденне життя сотень тисяч українок. Оксана Кісь зазначає, що страх переслідування, звинувачення і покарання за уявні та реальні злочини проти радянської влади спонукали жінок певним чином реагувати на ситуацію, обирати нестандартні рішення, виробляти і застосовувати певні стратегії пристосування, виживання і спротиву у кризових обставинах. Окрім численних людських втрат, досвід багаторічного ув’язнення в таборах і в’язницях ГУЛАґу докорінно змінив життя величезної кількості українок. Тому, на переконання авторки, на часі – студія, яка б не лише висвітлила обставини й умови їхнього щоденного життя в неволі, а й показала, як самі жінки сприймали те, що з ними відбувалося, що допомагало їм вижити в нелюдських умовах і витримувати найкритичніші моменти, завдяки чому їм вдалося зберегти своє тіло і психіку від руйнування, і як цей досвід вплинув на їхнє життя, світогляд, систему цінностей (с. 10).

Авторка чітко формулює перелік питань, на які читач знайде відповіді у книжці. Як у нелюдських умовах частині жінок все ж вдалося не загинути? Чи було місце для людяності в тих нелюдських обставинах? Як притаманна українкам уява про традиційну жіночність (те, як має виглядати, що робити і як поводитись *справжня жінка*) допомагала їм зберігати гідність, протистояти деморалізації? Як звичайні побутові жіночі функції допомагали підтримувати усталену систему цінностей та норм? Що відбувалося з жіночим тілом у неволі? Як жіноча сексуальність ставала фактором ризику і водночас ресурсом виживання в таборах? Чому жінки воліють мовчати про сексуальне насильство і наскільки воно було поширеним? Чи було місце для дружби і романтичних почуттів за ґратами і колючим дротом? Чим оберталось для жінки материнство в неволі? Хто вони – бажані і небажані, втрачені і віднайдені невольницькі діти? Що означало бути “своєю” і “чужою” в середовищі невольниць? У чому проявлялась національна солідарність поміж в’язнів? Як листування з рідними та близькими за межами таборів і таємна “табірна пошта” всередині ГУЛАґу відновлювали в українок відчуття приналежності до нації як уявної та реальної спільноти? Як українки розбудовували власні соціальні мережі та формували стосунки з представницями інших національностей?

Якою була роль християнської віри та молитви в житті жінок-політв’язнів? Чому для жінок було вкрай важливо, всупереч заборонам, належно підготувати та повноцінно відзначити Різдво та Великдень? Чому, загнані на межу життя і смерті, жінки співали? Як їм вдалося творити і зберігати поезію? Чому, попри виснаження, жінки охоче брали участь у таборовій самодіяльності? Чому у в’язницях і таборах, де заборонено було мати голки, нечувано поширилось

вишивання? Що і чому малювали невірлики? Чому українки мали потребу у творчості, віднаходячи для цього час, сили та ресурси?

Авторка прагне поєднати декілька історично-антропологічних підходів, які успішно і численно репрезентовані в західній історіографії, але не так часто використовують українські дослідники. Мова йде насамперед про жіночу історію як напрям історичних досліджень, про особливі історичні джерела, якими є спогади. Власне індивідуальні, дуже особисті історичні наративи виразно домінують у рецензованій студії. Ще одним аналітичним підходом є феміністичний ракурс дослідження жіночого історичного досвіду. Зрештою головним предметом вивчення є те, що означено терміном *повсякдення* (практики повсякденного життя). Дослідження різноманітних аспектів повсякденности у максимально несприятливих умовах людського виживання, а саме такими були умови перебування ув'язнених у ГУЛАГу, дало можливість хоча б частково реконструювати щоденне життя українок у таборах.

Найбільше зауважень та уточнень можна висловити стосовно першого розділу. Авторка відмовилась від “традиційного” історіографічного розділу, натомість подала виклад основних напрацювань західних авторів на тему “жіноча історія як напрям історичних студій”. Ці напрацювання подаються як “terra incognita” для українських істориків. Хоч насправді значна частина з цих творів, принаймні на рівні якихось історіософських засад, науково-методологічних категорій, знайомі українським історикам, навіть частково імплементовані у їхні студії. Переконана, що загальна картина історії сталінських репресій у дослідників пострадянського покоління формувалася насамперед на основі пізньорадянських та пострадянських історіографічних напрацювань, насамперед російськомовних. Із західним досвідом історично-антропологічної інтерпретації різних аспектів тоталітаризму на пострадянському просторі українські гуманітарії познайомились вже маючи певну історіософську настанову та фактологічний масив конкретних знань. Власне у монографії Оксани Кісь бракує спроби корелювати, порівняти досвід західної та *радянської/пострадянської* історіографії у вивченні повсякденних практик жінок-політичних в'язнів.

Авторка стверджує, що “ключовою категорією нових досліджень з жіночої історії стала *жіноча дієдатність* – термін, який дозволяє розглядати жінок як активних, дієвих суб'єктів історичного процесу, агентів зміни, повноцінних учасниць Історії” (с.26). Термін *дієдатність* авторка запозичила в західних дослідниць, зокрема, посилається на Дж. Скотт. Вважаю, що переклад з англійської терміну *agency* не є вдалим. Насамперед тому, що термін *дієдатність* утвердився і всебічно опрацьований у праві та юриспруденції. У контексті української термінології та самого змістового наповнення адекватнішим буде термін *дієвість*, *жіноча дієвість*.

Авторка свідомо підкреслює, що дослідження ґрунтується головню на аналізі особистих усних і письмових спогадів українок – колишніх політв'язнів про їхній

досвід перебування в таборах та в'язницях системи ГУЛАГу. Абсолютна більшість тих, чий свідчення використано у книзі, – це етнічні українки, здебільшого на час арешту молоді жінки (народжені в 1920-х рр.), родом із Західної України (с.12). Авторка своїм завданням проголосила з цих мозаїчних та суб'єктивних свідчень спробувати означити загальні закономірності жіночого досвіду неволі, виявити наскрізні тематичні акценти, типові сценарії виживання, повторювані сюжети і характерні практики, які, власне, й дозволяють реконструювати більш-менш цілісну картину специфічно жіночого повсякдення у неволі та водночас бодай частково досягнути особистий смисл пережитого (с.13).

Здавалось би, такі суб'єктивні, дуже далекі від фактологічної повноти, джерела творять нездоланні “перешкоди” перед авторкою у плані системного повноцінного та різнопланового дослідження. Але майстерність висококваліфікованого фахівця історика-антрополога дала можливість авторці тонко збалансувати співвідношення між суб'єктивністю основних джерел і “об'єктивністю” тексту, типологічною узагальненістю висновків. Варто підкреслити, що і аналіз використаних джерел, і їх аналітичне використання можуть служити прикладом наукової сумлінності та фаховості.

Попри те, що авторка докладно окреслила і дослідила різні аспекти повсякдення жінок-невільниць ГУЛАГу, все ж поза її увагою залишились деякі важливі складові частини цього повсякдення. Зокрема, взаємовідносини між жінками, які були засуджені за кримінальні злочини, і жінками, ув'язненими за “політичними” статтями. Не менш важливо прослідкувати, хоча б ескізно, як будувалися відносини жінок з соціумом, з найближчими після звільнення з таборів. Авторка надала доволі докладну увагу материнству ув'язнених жінок, натомість один з недосліджених аспектів цієї проблеми, її своєрідний “зворотній” бік є реакція дітей на ув'язнення матерів, зокрема і після їх звільнення.

Означення жінок-політв'язнів традиційно перебувало у межах двох полюсів *Жертва – Героїня*. Дослідження Оксани Кісь наповнює реальними смислами, стратегіями виживання, практиками активного чи пасивного спротиву або пристосування до критичних обставин величезний життєвий простір між цими полюсами. *Жити/вижити* у нелюдських умовах означало екзистенційну перемогу над режимом. І цю перемогу українки здобули.

Оксана МАЛАНЧУК-РИБАК
Львівська національна академія мистецтв
e-mail: art@lnam.edu.ua
Oksana MALANCHUK-RYBAK
Lviv National Academy of Arts